

GÜMÜŞHANE VE YÖRESİ AĞIZLARINDAKİ ÜNLÜ UYUMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ANALYSIS ON VOWEL HARMONIES IN THE DIALECTS OF GÜMÜŞHANE AND ITS REGION

Samet CANTÜRK*

ÖZ: Ağızlar, içinde taşıdığı ses özellikleri, şekil yapısı, cümle yapısı ve söz varlıkları ile büyük önem arz etmektedirler. Ağızlarda; standart dilde bulunmayan arkaik yapılar ile standart dilin o günkü söz varlığının ağızlar içindeki varyantlarını bulmak mümkündür. Ağız özellikleri, bünyelerinde barındırdıkları arkaik ve özel yapılar sayesinde Türk dilinin belli bir sebebe bağlanamayan hususlarının aydınlatılması için son derece önemlidir. Bu bakış açısı ile Türkiye Türkçesi ağızları üzerine olan çalışmalar Türk dili üzerine yapılacak birçok çalışmaya yardımcı olmaktadır. Ağızlara ait verilerinin incelenmesi, yazı dilinin sürekli canlı ve dinamik kalmasını sağlayacak bir malzeme olarak da düşünülebilir. Bir dilin dilbilgisel özelliklerini tam olarak ortaya çıkarmak sadece yazı diliyle sınırlı kalmayıp o dilin alt katmanları durumundaki ağızların da özelliklerini ortaya koymakla mümkün olabilmektedir. Dillerin sürekli kendini geliştirip yenilediği göz önünde tutulduğunda, inceleme yapılan ağız bölgeleri içinde yer alan ve kaybolması muhtemel ya da küçük bir bölge hariç kullanımdan kalkmış olan bazı ses-şekil özelliklerinin kayıt altında tutulması büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağızları içinde önemli bir noktada bulunan Gümüşhane ve yöresi ağızları ele alınmıştır. Çalışmamızda, Gümüşhane yöresi ağızlarının ünlü uyumları bağlamında özelliklerinin tespit edilmesi ve derlemelerden hareketle elde ettiğimiz malzeme ile bu ünlü uyumlarında günümüz yazı diline göre gelişen farklılıkların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu bağlamda; Merkez, Kürtün, Torul, Köse, Şiran ve Kelkit ilçelerinden derlemeler yapılarak Gümüşhane yöresinde yer alan bu bölgelerin ağızlarında bulunan ünlü uyumları-uyumsuzlukları ve bunlara sebep olan ses değişimleri bir bütün halinde tespit edilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ses Bilgisi, Ünlü Uyumları, Türkiye Türkçesi Ağızları, Gümüşhane ve Yöresi Ağızları

ABSTRACT: Dialects are of great importance with their phonetic features, morphology, sentence structure and vocabulary. In dialects; it is possible to find archaic structures that are not found in the standard language and the variants of the standard language's vocabulary of that day within the dialects. Dialect features are extremely important for the elucidation of the issues of Turkish language that cannot be attributed to a certain reason thanks to the archaic and special structures they contain. From this point of view, studies on Turkish dialects help many studies on Turkish language. Analyzing the data of dialects can also be considered as a material that will keep the written language alive and dynamic. It is possible to fully reveal the grammatical features of a language not only by being limited to the written language but also by revealing the features of the dialects, which are the lower layers of that language. Considering the fact that languages are constantly developing and renewing themselves, it is of great importance to record some of the sound-shape features in the dialect regions that are likely to be lost or have

* Öğr. Gör.-Giresun Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü/Giresun-
sametcanturk28@gmail.com (Orcid: 0000-0002-3321-3438)

fallen out of use except for a small region. In this study, the dialects of Gümüşhane and its region, which are at an important point within the dialects of Turkish dialects of Turkey, are discussed. In our study, it is aimed to determine the features of the dialects of Gümüşhane region in the context of vowel harmonies and to analyze the vowel harmonies in today's written language with the material we obtained from the compilations. In this context; It was aimed to determine the vowel harmonies-incompatibilities in the dialects of these regions in Gümüşhane region and the sound changes that cause them as a whole by making compilations from the center, Kürtün, Torul, Köse, Şiran and Kelkit districts.

Keywords: *Phonetics, Vowel Harmony, Turkish Dialects, Gümüşhane and its Region Dialects*

Giriş

Geniş bir coğrafyaya ve büyük bir konuşur nüfusuna sahip olan Türk dilinin en temel parçalarından biri de ağızlardır. Ağızlar, bir dilin tarihî gelişimini yansıtan ve dildeki evrelerin izlerini taşıyan önemli yapı taşlarıdır. Dilbilimciler için ağızlar, bir dilin geçmişine ışık tutarak dilin tarihî dönemlerini anlama konusunda önemli bir kaynak oluştururlar.

Ağızlar, içinde taşıdığı ses özellikleri, şekil yapıları, cümle yapıları ve söz varlıkları ile büyük önem arz etmektedirler. Ağızlarda; standart dilde bulunmayan arkaik yapılar ile standart dilin o günkü söz varlığının ağızlar içindeki varyantlarını bulmak mümkündür. Bu bakış açısı ile Türkiye Türkçesi ağızları üzerine olan çalışmalar Türk dili üzerine yapılacak birçok çalışmaya yardımcı olacaktır. Ağızlara ait verilerinin incelenmesi, yazı dilinin sürekli canlı ve dinamik kalmasını sağlayacak bir malzeme olarak da düşünülebilir. Bir dilin dil bilgisel özelliklerini tam olarak anlamak için ağızlara ait verilerin incelenmesi ve sadece yazı diliyle sınırlı kalmayıp ağız özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle, ağızlar; dilbilim açısından önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkar.

Çalışma alanı olarak seçtiğimiz Gümüşhane ili, Doğu Karadeniz Bölgesi için Doğu Anadolu'ya bağlantı olarak en önemli geçitlerden biri ve Anadolu'daki birçok sahaya göre Türk yerleşiminin çok erken olduğu bir yöre olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın temel amacı Gümüşhane ve yöresi ağızlarında bulunan ses-şekil özelliklerinin derlemeler vasıtasıyla mevcut zaman diliminde kayıt altına alınarak bu özelliklerin detaylıca incelenmesidir. Bu bağlamdan yola çıkılarak, çalışmada Gümüşhane ve yöresi ağızlarındaki ünlü uyumlarının genel durumu incelenmiştir. İncelemeye geçmeden önce Gümüşhane ili ve tarihi hakkında kısa bilgiler verilerek devamında Gümüşhane ve yöresi ağızları üzerine yapılmış olan çalışmalardan bahsedilecektir.

1. Gümüşhane İli

Gümüşhane bir bölümü Doğu Karadeniz bir bölümü ise Doğu Anadolu'da yer alan bir ildir. 38°45' ve 40°12' doğu boylamları ile 39°45' ve 40°50' kuzey enlemleri arasında yer alan Gümüşhane, doğuda Bayburt, kuzeyde Trabzon, kuzeybatı ve batıda Giresun, güneyde ise Erzincan illeri ile çevrilidir (URL-1).

Gümüşhane ili Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli bir geçit olarak görülmektedir. Gümüşhane ve yöresini coğrafi yapı ve iklim özellikleri bakımından, Gümüşhane merkez, Yağmurdere vadisi, Torul - Kürtün ve Köse - Kelkit - Şiran olmak üzere dört ayrı yöreye ayırmak mümkündür. Gümüşhane ili yeryüzü şekilleri bakımından incelendiğinde mevcut arazinin yaklaşık %60'ının dağlarla kaplı olduğu görülmektedir ve bu dağlar genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır (URL-2).

Tarihi veriler ve yapılan bilimsel çalışmalar, bugünkü Gümüşhane ili ve Kürtün ilçesi merkez olmak üzere Harşit vadisi çevresinin Çepni iskânının yoğunlaştığı bölgelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Ünlü, 2016: 27). Ortaya çıkan ağız özellikleri ile Gümüşhane ve yöresinde sadece Çepni boyunun olduğunu söylemek ya da farklı etnik-boysal etkileri kesinlik ifade ederek ortaya koymak çok zordur. Genel olarak doğu grubu ağızları ile ilişkilendirilen Gümüşhane ve yöresi ağızlarının özellikle ünlü uyumlarındaki ses olaylarında Kuzey-Doğu ağızları ile daha benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. İnceleme kısmında bu bahsedilen ortaklıklara detaylıca değinilecektir.

2. Gümüşhane Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Yeri ve Yöre Ağızları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1996 yılında Leyla Karahan “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması” adlı çalışmasında Anadolu ağızlarını üç ana ağız grubuna ayırıp ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimine ait toplam yirmi üç ölçüt kullanırken, her ana ağız grubunu da yine aynı ölçütlerle kendi içinde alt gruplara ayırmıştır. Bu tasnif ölçütleri pek çok bölge ağzının belirli ölçütlere göre değerlendirilip sınıflandırılmasında kullanılmıştır (Özden, 2019: 187). Anadolu ağızları üzerine yapılan birçok tasnif çalışmasından daha sonra ve daha çok kaynağa başvurularak yapılmış olan bu çalışmanın, ağız sınıflandırmaları alanındaki en kapsamlı eserlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Gümüşhane ve yöresi ağızları; Leyla Karahan'ın “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması” isimli çalışmasına göre Türkiye Türkçesi ağızları içinde, “Doğu Grubu Ağızları” içerisinde yer almaktadır. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, kendi içinde dört alt gruba ayrılan Doğu Grubu Ağızları içerisinde “Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırılı, Kemah, Refahiye” ağızları ile birlikte II. grupta yer almaktadır. Sınıflandırmaya göre Doğu Grubu Ağızları içinde yer alan Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, şehrin coğrafi konumu hasebiyle Kuzeydoğu Grubu ağız özelliklerini de gösteren bir geçiş bölgesi görünümündedir. Gümüşhane ve Torul, grubun diğer merkezleri “Ardahan, Olur, Oltu, Tortum ve İspir” ile beraber Doğu Grubu Ağızları ile Kuzeydoğu Grubu ağızlarını birbirine komşu etmektedirler. Bu sebeple Gümüşhane'nin zaman zaman iki ağız grubunun özelliklerini de gösteren bir köprü görevi gördüğü söylenebilir. Karahan, 2. alt grubu değerlendirirken Torul (Gümüşhane) ağzının birçok bakımdan grubun genel özelliklerinden ayrıldığına işaret etmektedir (Karahan, 2017: 78-88).

Karahan'ın, Gümüşhane ağızlarını da içinde gösterdiği 2. derece alt grupların belirleyici özellikleri şu şekildedir:

“Arka damak ünsüzleri yanında meydana gelen kalınlık-incelik uyumsuzluğu (gelmezük < gelmeyiz)”, “ünlü yuvarlaklaşmasının sebep olduğu düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu (alur < alır)”, “hece ve sözcük sonunda k > ħ değişmesi (getdiħ < gittik)”, “zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişimleri (bağırıysen < bağırıyorsun)” ve “şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri (vermeyer < vermiyor)” (Karahan, 2017: 78-88).

Çalışmamızda bütünüyle Gümüşhane ili idari sınırları içinde yer alan bölgeler incelenmiştir. Çalışmamız ilin tüm idari sınırları da ele alınarak yapıldığından dolayı genel bir yoruma varmak da mümkün olmaktadır. Bölge ağızlarında çok sayıda ortak özellik bulunmakla birlikte mahalli olarak ayırt edici bazı özelliklerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Tasniflerde bölgenin genelinden ayrı olarak verilen Torul ağzının özellikle Gümüşhane merkez olmak üzere diğer ilçe ağızları ile bazı yönleriyle ortaklık gösterdiği birçok ses-şekil bilgisi unsuruna rastlanmaktadır. Ünlü uyumları konusunda da Torul ilçesi ağızlarının Gümüşhane yöresindeki genel görünümüne ayak uydurduğu söylenebilir.

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları içindeki durumunu gösteren bir diğer sınıflandırma, Gümüşhane'nin eski milletvekillerinden olan eğitimci, araştırmacı-yazar Sabri Özcan San tarafından oluşturulmuştur. Çalışmacı, yöre ağızlarını ilin idari sınırları içindeki bölgelere göre bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Sabri Özcan San'ın ilçe ağızlarını esas alan tasnifi şu şekildedir (San, 1990): 1- Merkez İlçesi Ağzı, 2- Bayburt İlçesi Ağzı¹, 3- Kelkit İlçesi Ağzı, 4- Şiran İlçesi Ağzı, 5- Torul İlçesi Ağzı.

Yapılan sınıflandırma çalışmalarıyla Türkiye Türkçesi ağızları içindeki konumu netleştirilmeye çalışılan yöre ağzıyla ilgili yapılan bazı ağız çalışmaları mevcuttur. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları, Serdar Bulut'un konuyla ilgili bir çalışmasına göre ağız çalışması yapılan yerler kategorisinde yer almaktadır (Bulut, 2013: 1129-1149). Gülensoy ve Alkaya'nın “Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (2003)” adlı eserindeki kaynaklar ve bu eser sonrasında ortaya çıkan yeni çalışmalara baktığımızda, yöre ağızlarıyla ilgili aşağıdaki çalışmalar bulunmaktadır:

Kitaplar:

- San, Sabri Özcan, *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

- Ülker, Talat-Yılmaz, Necati-Kazancı, Şahin-Doğru, Engin, *Gümüşhane Halk Kültürü-6*, Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, Trabzon 2011.

---

¹ Eserin yazılmaya başlandığı dönemde bugünkü Bayburt İli Gümüşhane'ye bağlı bir ilçeydi. Bayburt İlçesi 21.06.1989 tarihinde Gümüşhane'den ayrılarak il olmuştur.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2018.

Tez Çalışmaları:

- Göçer, Özcan, *Gümüşhane Ağzı*, A.Ü. DTCF Türk Dili Lisans Mezuniyet Tezi, Ankara 1972.

- Acar, Turgut, *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1982.

- Akçam, Murat, *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara 1999.

- Ünlü, Eren, *Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman 2015.

- Gök, Çizel, *Gümüşhane İli Kale Köyü ve Civarı Köylerinin Ağız İncelemesi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

- Cantürk, Samet, *Gümüşhane ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Giresun 2023.

Makaleler:

- Coşar, A. Mevhibe, *Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine*, *Mavi Atlas*, Sayı 6, 2016, s.1-17.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar*, *Karadeniz Araştırmaları (KARAM)*, Cilt XV, Sayı 57, 2018, 171-190.

- Bulduk, Türker Barış, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Eski Türkçe Kelimeler*, *Mavi Atlas*, Cilt 7, Sayı 1, 2019, 52-67.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli Ve Yöresi Ağızlarında Hayvan Adlarıyla İlgili Söz Varlığı*, *Turkish Studies*, Cilt 14, Sayı 4, 2019, s. 1805-1826.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli ve Yöresinde Yerel Ağız Sözcükleriyle Adlandırılan Geleneksel Çocuk Oyunları*, *Kesit Akademi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 33, 2022, 361-404.

- Bulduk, Türker Barış, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığında Hayvan Adlandırmaları*, *Asya Studies*, Cilt 7, Sayı 26, 2023, 115-124.

Bildiriler:

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarında Akrabalıklarla İlgili Adlandırmalar*, *4. Uluslararası Filoloji Sempozyumu (Asos Congress 2018)*, Alanya 2018.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarında Bitki Adları*, *2. Uluslararası İpekyolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*, Nevşehir 2018.

- Bulut, Serdar, *Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarında İkiemeler ve Yinelemeler*, *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, Samsun 2019.

Bu çalışmalar arasındaki “Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları (Acar, 1982)” adlı doçentlik tezi çalışması bu güne kadarki en detaylı Gümüşhane yöresi ağız çalışması olarak görülmektedir. Sabri Özcan San’ın “Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları” adlı eseri ise Turgut Acar’ın eserinden sonra yazılmış, bölgeyi iyi tanıyan ve gözlemleyen bir çalışmacının eseri olarak çok değerli görülmektedir. Sabri Özcan San’ın eserinde ağız incelemesi yanında; yöreye ait masallar, hikâyeler, kalıp sözler, alkış-kargışlar gibi birçok halk bilgisi unsuru da yöre ağızlarındaki şekli ile verilmiştir. Gümüşhane’nin, Torul - Kelkit ve Şiran - Köse ilçeleri üzerine yapılan yüksek lisans tezleri de yine bu bağlamda önemli kaynaklar olarak görülmektedir.

Çalışmamızdaki inceleme kısmına geçmeden önce değinmek istediğimiz önemli başlıklardan biri de arkaik özellik olayıdır. Arkaik özellikler, dildeki eski yapıların korunması veya değişime uğraması sürecini ifade eder. Arkaik unsurlar meselesinde unutulmaması gereken en önemli nokta; eski şekli devam ettirmenin-korumanın başka bir şey, arkaik (eskicil) özellik olarak yaşamının başka bir şey olduğudur. Yazı dilleri genellikle eski yapıları büyük ölçüde sürdürürken, ağızlar ve lehçelerde bu eski özellikler daha belirgin olabilir. Eski şeklin devam etmesi nasıl doğal bir süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derecede normaldir. Arkaik unsurlardan bahsedilmesi için muhakkak bir mukayese yapılması gerekir. Bu mukayese ya eş zamanlı olarak o dönemdeki bir başka yazı dili veya ağız ile ya da art zamanlı olarak söz konusu yazı dili ve ağzın eski dönemi ile yapılabilir (Gülsevin, 2017: 27-28). Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ünlü uyumlarını genellikle Eski Anadolu Türkçesi dönemiyle kıyaslayan çalışmalar olduğu ve ağızlardaki bu uyum özelliklerinin genel olarak Eski Anadolu Türkçesi dönemine bağlandığı görülmektedir. Ağızlarda; standart dilde bulunmayan arkaik yapılar ile standart dilin o günkü söz varlığının ağızlar içindeki varyantlarını bulmak mümkündür. Ancak, bu bağlamda yöre ağızlarında tespit edilen tüm tarihi ses-şekil özelliklerine “arkaik” unsur demek doğru olmayacaktır. Bu konuya inceleme kısmındaki başlıklar altında yaptığımız yorumlarda özellikle dikkat edilmiştir.

İncelememizdeki örnekler kısmı, yöredeki altı ilçeden yapılan derlemeler üzerinden ortaya çıkan örnekler bağlamında oluşturulmuştur. İnceleme kısmındaki örneklerin hangi ilçe-yöre sınırlarına ait olduğunu daha rahat tespit edebilmek için örneklerin alındığı yerler I-II-III-IV-V-VI şeklinde numaralandırılarak verilmiştir. Bu kısımdaki numaralandırma sırası Merkez İlçe (I), Kelkit İlçesi (II), Köse İlçesi (III), Şiran İlçesi (IV), Torul İlçesi (V), Kürtün İlçesi (VI) şeklindedir.

3. Gümüşhane ve Yöresi Ağızlarında Ünlü Uyumları

Seslerin nitelikleri dilden dile az fark göstermekle birlikte ses çeşitleri farklılık gösterebilirler ve bir dilin sesleri bu çeşitlilik sayesinde ortaya çıkarlar. Sesler, hece ya da sözcük içinde yan yana gelip birleşirken değişirler ve konuşma aygıtının işleme şartlarına uyarlar. Bu açıdan bakıldığında, dilde

en az emek kanununun hüküm sürdüğü görülür. Bu sistemli değişimler de yapılarına göre dilden dile fark etmektedir. Türkçe eklemeli dillerden olup sözcük çekimi yalnız son ekler ve ses kurallarına bağlı eklemeler yoluyla yapıldığı için dilimizde sözcükler büyük ölçüde ses değişimlerine uğramaktadırlar (Banguoğlu, 1986: 23). Bahsedilen bu ses değişimlerinin de Türk dilinin lehçelerine ve ağızlarına çok geniş ölçüde yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın inceleme kısmında bahsedilen ses değişimlerinin Gümüşhane ve yöresi ağızlarındaki ünlü uyumlarına yansımaları görülecektir.

Ünlü uyumu, bir sözcükteki ünlülerin kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumlu olmalarıdır. Türkçe sözcüklerdeki ünlüler, kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık bakımından birbirine uyumludur. Türkçe kökenli sözcükleri alıntı sözcüklerden ayırt eden en belirgin özellik ünlü uyumudur. Çalışmamızda inceleme kısmında sadece Türkçe kökenli sözcüklerde ortaya çıkan uyum ya da uyumsuzluklar ele alınacaktır.

Türkçe, Altay dil ailesindeki diğer dillerle birlikte uyum ve benzeşmelerin etkin olduğu dillerden biridir. Türkçe sözlerin ünlüleri, hem çıkış yerleri hem de çıkış biçimleri bakımından büyük bir uyum içindedirler. Türkçede bu çıkış yerlerine ve çıkış biçimlerine göre oluşan başlıca iki ünlü uyumu vardır. Bu uyumlar; ünlülerin çıkış yerlerini ölçü alan kalınlık-incelik (ön-arka) uyumu ve ünlülerin çıkış biçimlerini ölçü alan düzlük-yuvarlaklık uyumu olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Türkçenin bu özelliği, diğer dillerden bünyesine kattığı alıntı sözcükleri bile büyük ölçüde etkileyecek kadar güçlüdür (Karaağaç, 2013: 834).

Dilimizdeki ses hadiselerinde benzeştirmelerin çok büyük payının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; ünlü uyumları da esasen benzeştirmelerin sonucu ortaya çıkan bir ses hadisesi olarak ele alınmalıdır (Ercilasun, 1983: 65). Yöre ağızlarında genel olarak ünlü uyumlarının durumuna baktığımızda ortaya çıkan örneklerin birçoğunun ilerleyici ya da gerileyici benzeşme yoluyla meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Bir Türkçe kelimedeki ünlüler arasında en az bir ortak özellik bulunduğu gereğince ses uyumu bir dayanışma ve ünlüler arası benzeşme olayıdır. Genel bağlamda sonraki ünlü, öndeki ünlüye benzeşir. Ses uyumunun genel durumu şu şekilde de açıklanabilir: Türkçedeki bütün kelimeler, bütün ekler veya ek grupları ses uyumuna boyun eğmişlerdir. İlerleyici ses uyumu, her ünlünün, bir önceki hecenin ünlüsü ile benzeşmesine dayanır. Hâkim ünlü, Türkçe kelimelerde ilk ünlü, yabancı kelimelerde ise son ünlü olarak karşımıza çıkar (Deny, 2021: 49). Türkçede bir ekin, köken bakımından aslını, durumunu araştırmak, incelemek, açıklamak için, tarihsel kaynakların ışığında, eski yeni bütün Türk lehçelerini inceleme ihtiyacı vardır. Bununla birlikte Türkiye Türkçesinin tarihi gelişimi, Anadolu'ya göç eden boyların dil zenginliği, bugünkü Türkçede kullanılan şekil bilgisi unsurlarıyla ilgili pek çok sorunu da aydınlatacak güçtedir (Hatiboğlu, 1981: 6). Bu bağlamda, çalışmamızda ortaya

koyduğumuz ünlü uyumu unsurlarının da Türk dili için değerli birer kaynak olmaları amaçlanmıştır.

Gümüşhane ve yöresi ağızlarında ünlü uyumunu; “Kalınlık - İncelik Uyumu” ve “Düzlük - Yuvarlaklık Uyumu” başlıkları altında, yazı dilimize göre uyumun bozulduğu veya yazı diline göre uyumda olmayan ancak yöre ağızlarında uyum içinde görülen örnekler üzerinden inceleyeceğiz. Örneklerde kullanılan sözcüklerin yazımında ses özelliklerinin net olarak anlaşılması için ağız araştırmalarında kullanılan genel transkripsiyon işaretlerinden yararlanılmıştır. Bu işaretler çalışmanın son kısmında gösterilmiştir. Örneklerde bulunan “<” işareti; sözcüklerde yaşanan ses değişimleri bağlamında, standart dilde kullanılan sözcüklerin Gümüşhane ve yöresi ağızlarında uğradığı değişimi göstermektedir.

3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Gümüşhane ve yöresi ağızlarında çok sayıda örneği olan kalın ünlülerin incelenmesi biçimindeki ses olaylarının, kalın-ince uyumuna da büyük ölçüde etki ederek birçok örnekte uyumu bozduğu görülmektedir.

Yöre ağızlarında kalınlık-ince uyumunu bozduğu görülen bazı düzenli ses olayları mevcuttur. Yazı dilinde çok heceli sözcük gövdeleri ile bazı eklerin sonunda bulunan /ı/, /u/, /ü/ ünlüleri, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında /i/ ünlüsü ile karşılanmaktadır. Bu ünlü değişimi, her iki ağız grubunu diğer Anadolu ağızlarından ayırmaktadır. Bahsedilen ses değişiminin bu ağız gruplarında; 3. teklik şahıs iyelik eki, belirtme hal eki, soru eki, görülen geçmiş zaman ekinin 3. teklik şahıs çekimi ve bazı yapım eklerinde daha sık olduğu görülür. Kuzeydoğu Grubu ağızlarının sözcük sonu ve içindeki /i/ ünlüsü değişimi bakımından Doğu Grubuna göre daha istikrarlı olduğu da söylenebilir (Karahan, 2017: 12). Bahsedilen özellik kapsamındaki i < ı ve i < u değişimleri, Gümüşhane yöresi ağızlarında da karakteristik olarak ortaya çıkmaktadır. Belirtilen ağız gruplarında sistematik olarak değişim yaşadığı bahsedilen ekler dışındaki bazı eklerin de Gümüşhane yöresi ağızlarında ince ünlü olarak /i/ ünlüsü ile karşılandığı görülebilmektedir.

Doğu grubu ağızlarının bazı yörelerinde ayırt edici bir özellik olarak karşımıza çıkan sözcük sonlarındaki /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin /i/ ünlüsü ile karşılanması olayı, kalın sıradan sözcüklerde kalınlık-ince uyumsuzluğu olarak ortaya çıkar. Söz konusu olay Doğu Grubu ağızlarındaki bazı yörelerde çok sık şekilde görülür (Özçelik ve Boz, 2001: 38). Gümüşhane ve yöresi ağızlarında sözcük sonundan ziyade sözcüklerde tüm kısımlarda görülebilen bu ses olayının, kalın-ince uyumuna da büyük ölçüde etki ederek birçok örnekte uyumu bozduğu görülmektedir.

Bu yönüyle ağız sınıflandırma ölçütlerine göre yöre ağızları Doğu Grubu ağızlarından ziyade Kuzeydoğu Grubu Ağızları ile ortak bir nokta teşkil etmektedir. Doğu ve Batı grubu ağızlarında sözcük sonu dışında net olarak görülemeyen bu inceleme eğiliminin yöre ağızlarını Kuzeydoğu Grubuyla ortak tutan bir özellik olduğu söylenebilir (Karahan, 2017: 3).

3.1.1. Yazı Dilinde Uyum Dışında Bulunan Sözcüklerin Kalınlık-İncelik Uyumuna Girmesi

Çalışmamızda yazı dilinde uyum dışında olan birkaç örneğin Gümüşhane ve yöresi ağızlarında uyuma girdiği görülmüştür. Aslında buradaki örneklerin tarihi Türk lehçelerindeki şekilleri ile kullanıldığı ve yazı dilinde uyum dışındayken Gümüşhane yöresinde uyuma giren şekilleri ile mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımdaki verilen örneklerde sözcüklerin asli şekillerini devam ettirdiklerini söylemek mümkündür.

kardeş < kardeş (II), almalıh < elmalık (IV), hanı < hani (I)

3.1.2. Yazı Dilinde Uyum Dışında Bulunan Eklerin Kalınlık-İncelik Uyumuna Girmesi

Yazı dilinde ince ünlü sözcük köklerinden sonra gelerek uyumu bozan -(I)yor şimdiki zaman eki ve sonrasında gelen bazı eklerin, Gümüşhane ve yöresi ağızlarında benzeşme yoluyla birçok örnekte uyuma girdiği görülmektedir. Uyumun düzeldiği bazı örnekler şunlardır:

deyirük < diyoruz (II), deyle? < diyorlar (I), istēyidük < istiyorduk (I), üşmiş < üşüyormuş (II), tikiildüh < dikiliyorduk (II), biçdidh < biçiyorduk (II), yukarkı < yukarıdaki (III), veriyölár < veriyorlar (III), verşeler < veriyorsalar (IV), düzenlēyruk < düzenliyoruz (IV), bişürişin < pişiriyorsun (IV), dşin < diyorsun (IV), behlüyüh < bekliyoruz (IV), geridiz < geriyordunuz (IV), geydürídiler < giydirdiyordular (IV), dēikene < diyorken (IV), edemiler < edemiyorlar (V), birázi < birazı (V), bişirüydüK < pişiriyorduk (VI), dşimiş < diyormuş (I)

3.1.3. Sözcük Kökünde Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Uyumun bozulmuş olarak görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir.

islatıP < islatıp (I), bıçak < bıçak (I), kapi < kapı (V), mantiyi < mantıyı (II), ğāni < kağnı (II), sırtımdan < sırtımdan (III), ısınma < ısınma (IV), mıntikasını < mıntikasını (IV), koniyu < konuyu (III), tohliyu < tokluyu (III), isiracaĥlar < ısıracaklar (III), ğāni < kağnı (IV), ğıyiyá < kıyıya (I), tariyolar < taryıyorlar (IV), çalıştürduK < çalıştırdık (III), dāgidiyduK < dağıtıyorduk (IV), āliyo?dú < ağlıyordu (III)

3.1.4. Eklerde Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması

Yöre ağızlarındaki bazı eklerde kalın ünlülerin incelmesinin uyumu bozduğu birçok örneğe rastlanmaktadır.

Kuzeydoğu Grubu ağızlarında dar ve geniş bütün kök, ek ünlülerini içine alan bu incelme olayında, bu ağız bölgesinin incelme yönündeki eğilimin etkili olduğu ve dış-dış eti ünsüzlerinin de bu eğilimi hızlandırdığı görülür (Karahan, 2017: 11). Yöre ağızlarında bolca örneği görülen i < ı değişimi ile yine aynı oranda olmasa da birçok örneğine rastlanan e < a değişmesi; kalın ünlülerin Kuzeydoğu Grubu ağızlarında olduğu gibi Gümüşhane yöresi ağızlarında da sistematik bir incelmeye maruz kaldığını göstermektedir.

Gümüşhane ve yöresindeki bazı ünlü seslerde karakteristik değişimler yaşandığı gözlemlenmektedir. Yazı dilinde çok heceli sözcük gövdeleri ile bazı eklerin sonunda bulunan /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında /i/ ünlüsü ile karşılandığı görülür. Kuzeydoğu Grubu ağızlarının sözcük sonunda /i/ ünlüsü tercihi bakımından Doğu Grubuna göre daha istikrarlı olduğu da söylenebilir (Karahan, 2017: 12). Gümüşhane ve yöresi ağızlarında sözcüklerde tüm kısımlarda görülebilen bu ses değişimi kalınlık-incelik uyumunu da çoğunlukla bozmaktadır.

Bölge ağızlarında görülen i < ı ses değişimi karakteristik durumdadır diyebiliriz. Kuzeydoğu Grubu içinde özellikle Rize-Trabzon yöresi ağızlarında karakteristik olan bu durum kök ve eklerde, çok heceli sözlerin sonlarında genellikle /ı/ ünlüsü yerine /i/ ünlüsünün tercih edilmesini sağlamaktadır (Korkmaz, 2009: 700). Gümüşhane ve yöresi ağızlarında sözcüklerde tüm kısımlarda görülebilen bu ses değişiminin kalınlık-incelik uyumunu da çoğunlukla bozduğu söylenebilir.

Bahsedilen özellik kapsamında yöre ağızlarında özellikle i < u değişiminin çok sayıda örneği olduğu görülürken yine i < ü değişimleri de mevcuttur. Ayrıca kalın ünlülerin incilmesi başlığında bol örneği olan i < ı değişimi de bahsedilen bu özelliğin yöre ağızlarında karakteristik olduğunu desteklemektedir.

Uyumun bozulmuş olarak görüldüğü bazı örnekler şu şekildedir:

annadım < anlatayım (I), durı < duruyor (I), anlaşiyollar < anlaşiyorlar (I), kapmış < kapmış (I), gaçurTışin < kaçirtıyorsun (II), galmişlar < kalmışlar (II), tarTışmiya < tartışmaya (II), karıştırmiyalım < karıştırmayalım (III), edecik < edeceğiz (IV), unudıyrüm < unutuyorum (IV), yaylasının < yaylasının (V), bāliyidular < bağıhyordular (IV), ğarişisin < karışyorsun (I), arkadaşımıyış < arkadaşımıyış (I), ğatıklı < katıklı (I), yakiP < yakıp (II), mantıyi < mantıyı (II), mezarlığı < mezarlığı (IV), yaylasının < yaylasının (V), parasını < parasını (I), şaşırtTi < şaşırttı (I), başladı < başladı (III), yaptı < yaptı (V), okuliydi < okuluydu (I), mēzuni < mezunu (III), yoli < yolu (I), bozuldūmi < bozulduğumu (III), ğabūni < kabuğunu (V), ğuziyi < kuzuyu (I), vuruldi < vuruldu (V), unutTıdim < unuttuydum (I), goçizin < koçunuzun (I), oni < onu (IV)

3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu açısından yöre ağızlarındaki yuvarlaklaşma hadiseleri ön plana çıkmaktadır. Eski Türkçeden bu yana Türk dilinde yuvarlak ünlülü eklerin varlığı görülmektedir. Türkçedeki düzlük-yuvarlaklık uyumunun, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerinde henüz kurallaşmadığı düşünülürse, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Günümüzdeki Türk lehçelerinde bile, bazı eklerin yalnız dar-düz, bazı eklerin de yalnız dar-yuvarlak olarak eklenmesi nedeniyle Türkiye Türkçesindeki benzer bir dudak uyumunun bulunamadığı bir gerçektir (Savran, 2018: 90).

Gümüşhane yöresi ağızlarında bolca örneği bulunan yuvarlaklaşma hadisesi Eski Oğuz Türkçesinde de düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan en büyük etkenlerden biri olarak bilinmektedir. Osmanlı Türkçesinin son döneminde ve sonrasında Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir hale gelen bu uyum, Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle eklerde yaşanan ses hadiselerinden dolayı yazı diline nazaran uyum dışı örneklerin çokluğuyla görülmektedir.

Yazı dilinde uyum halinde olan sözcüklerin, bazı eklerdeki düzenli yuvarlaklaşmaların etkisi ile Gümüşhane ve yöresi ağızlarında uyum dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Gümüşhane ve yöresi ağızları komşu illeri olan Rize-Trabzon yöresine benzer olarak, yazı dilindeki düz ünlülü eklerin yerine yuvarlak ünlülü şekillerin karakteristik olarak görüldüğü yörelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1. Yazı Dilinde Uyum Dışında Bulunan Sözcüklerin Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi

Yazı dilinde düzlük-yuvarlaklık uyumunda bulunmayan bazı sözcük kökleri Gümüşhane yöresi ağızlarında uyuma girebilmektedir. Örneğine çok fazla rastlanan bir durum değildir. Bulunan örneklerden birkaç tanesi şunlardır:

eyleydi < öyleydi (II), yerōmezdi < yürümezdi (IV), çapıt < çaput (IV)

3.2.2. Yazı Dilinde Uyum Dışında Bulunan Eklerin Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi

Gümüşhane ve yöresi ağızlarında, yazı dilinde genellikle düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmeyen -(I)yor şimdiki zaman ekinin birçok farklı biçimde çekimlenerek uyuma girdiği görülmektedir. Bu durum Gümüşhane ve yöresi ağızları içinde düzenli görülen bir ses olayıdır. Şimdiki zaman çekimlerinde -(I)yor ekindeki /y/ ünsüzünün tesiriyle çoğunlukla önceki hecenin bazen de sonraki hecenin ünlüsü Gümüşhane ve yöresi ağızlarında genellikle uzamaktadır. Bu örneklerde genelde hece düşmesi ya da hece kaynaşması olayları ile ünlü uzunluklarının meydana geldiği de anlaşılmaktadır.

Bunun dışında diğer bazı zaman eklerinde de genellikle uyuma girecek şekilde değişim sağladığı görülmektedir. Ünlü yuvarlaklaşması örnekleri ile düzlük-yuvarlaklık uyumunun birçok örnekte yazı diline göre bozulmuş olarak görüldüğü Gümüşhane yöresi ağızları, ünlü daralmaları ve kısmen de ünlü yuvarlaklaşmaları ile yazı dilinde uyum dışında olan sözcükleri fazlasıyla uyum halinde bulundurabilmektedir.

bakamayrám < bakamıyorum (I), ahiy < akıyor (I), sayırım < sayıyorum (I), dիրim < diyorum (II), dolanurduh < dolanırdık (II), deysin < diyorsun (II), savōra savōra < savura savura (II), yapımişlár < yapıyormuşlar (II), ğurtarun < kurtarın (II), ğaynāyi < kaynıyor (II), şişī < şişiyor (II), ğrīsın < kırıyorsun (II), yanmāyi mi? < yanmıyor mu? (II), çökertTükÇe < çökerttikçe (II), goyurdular < koyardılar (II), ğrışiz < kırıyorsunuz (II),

geçisın < geçiyorsun (II), atılmışlar < atıyormuşlar (III), yeyiriK < yiyoruz (IV), dönderür < dönderir (IV), deydiler < diyordular (IV), darışın < tariyorsun (IV), sövünüdük < seviniyorduk (IV), üşleyecehsen < üçleyeceksin (IV), gedidi < gidiyordu (IV), taniler < tanıyorlar (V), dmiş < diyormuş (VI), olacük < olacağız (VI), dökerdük < dökerdik (VI), göndermişler < göndermişler (VI), gavlırdı < kavlıyordu (VI), yōusa < yok ise (I)

3.2.3. Sözcük Kökünde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Bu kısımdaki örneklerin birkaçında, yazı dilinde uyuma giren sözcüklerin Gümüşhane yöresi ağızlarında tarihi Türk lehçelerindeki asli şekillerini koruyarak uyum dışında kaldığı görülmektedir:

baluğ < balık (I), artuğ < artık (I), geydürir < giydirir (VI), beşüğü < beşiği (I), altunumuz < altınımız (II), delüğannınarın² < delikanlıların (II)

Birkaç örnekte de ünlü daralması ya da yuvarlaklaşmasının etkisi ile de uyum bozulmaktadır:

buriya < buraya (II), garşuda < karşıda (IV), gemühlü < kemikli (IV), doli < dolu (V), göydürdi < giydirdi (III)

3.2.4. Eklerde Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Yazı dilinde uyum halinde olan sözcüklerin, bazı eklerdeki düzenli yuvarlaklaşmanın etkisi ile Gümüşhane ve yöresi ağızlarında uyum dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Doğu Karadeniz ağızlarında Rize-Trabzon yöresinin genelinde görülen bu yuvarlaklaşmalar, bir dereceye kadar Eski Anadolu Türkçesi bağlantılı olarak düşünülmekte aynı zamanda Anadolu ağızlarındaki Kıpçak Türkçesi etkisi olarak da değerlendirilmektedir (Korkmaz, 2009: 700). Gümüşhane ve yöresi ağızları da komşu illerine benzer olarak, yazı dilindeki düz ünlülü eklerin yerine yuvarlak ünlülü şekillerin karakteristik olarak görüldüğü yörelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere; Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlü taşıyan eklerin, Anadolu ağızlarının bir kısmında düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak yuvarlak biçimde devam ettiği bilinmektedir. Görülen geçmiş zaman, -dUk sıfat-fiil, -dUr ettirgenlik, -Uk çekimli fiilde birinci çokluk şahıs eki, +lU, -sUz ve +cUk sıfat vb. ekleri kapsayan bu özellik daha çok, Artvin, Ardauç, Ardahan, Kars, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Harput (Elazığ) ve yöresi ağızları ile bütün Muş ve Bingöl ağızlarında yoğun olarak görülür (Korkmaz, 1999: 164).

Yöre ağızlarında tespit ettiğimiz yuvarlaklaşma yönündeki eğilimlerin çoğunlukla görülen geçmiş zaman birinci teklik şahısta, sıfat fiil eklerinde ve geniş zaman eki ile çekimlerinde olduğu görülmektedir. Bunların yanında

² Türkiye Türkçesinde “deli” şeklinde bulunan bu sözcüğün bir Oğuzca özelliği olarak Karahanlı döneminde “telü” şeklinde bulunduğu görülmektedir. Kâşgarlı Mahmut’un, Oğuzca olduğunu belirttiği bir şiirde “telü” sözcüğü geçmektedir. Bk. (Gülsevin, 2016: 292).

zaman zaman düzleşme hadiselerinin de uyumu bozduğunu söylemek mümkündür. Uyumun bozulmuş olarak görüldüğü bazı örnekler şunlardır:

gelirse < gelirse (I), çıkarduğ < çıkardık (I), bitTü < bitti (I), oti < otu (I), yolçi < yolcu (I), goçı < koçu (I), ğalurdı < kalırdı (I), yarısını < yarısını (I), söylye < söyleye (I), dayucüm < dayıcığım (I), yahtuK < yaktık (I), uyanuK < uyanık (I), oldu miği < oldu muydu (II), yaşaduğ < yaşadık (II), annaTurđı < anlatırdı (II), biçerdüK < biçerdik (II), deüşüK < değışik (II), gorğTi < korktu (III), dönmiye < dönmeye (III), ğapanur < kapanır (III), çoğudi < çoktu (III), tokıyosuğ < dokuyorsun (IV), yapTün < yaptığım (IV), denilebülür < denilebilir (IV), sayıcular < sayıcılar (IV), çevrilü < çevrili (IV), olurdi < olurdu (V), içKü < içki (V), ğıluna < kılığına (V), çıktıK < çıktık (V), gelmişTür < gelmiştir (VI), tanursun < tanırsın (II)

Sonuç

Gümüşhane ve yöresindeki bazı ünlü seslerde karakteristik değışimler yaşandığı gözlemlenmektedir. Yöre ağızlarında kalınlık-incelik uyumunu bozduğu görülen bazı düzenli ses olayları mevcuttur. Yazı dilinde çok heceli sözcük gövdeleri ile bazı eklerin sonunda bulunan /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin, Doğu Grubu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında /i/ ünlüsü ile karşılandığı görülür. Gümüşhane ve yöresi ağızlarında sözcüklerde tüm kısımlarda görülebilen bu ses değışimi kalınlık-incelik uyumunu da çoğunlukla bozmaktadır.

Gümüşhane ve yöresi ağızlarında çok sayıda örneği olan kalın ünlülerin incilmesi şeklindeki ses olaylarının, kalın-incelik uyumuna büyük ölçüde etki ederek birçok örnekte uyumu bozduğu görülmektedir. Bahsedilen özellik kapsamındaki i < ı ve i < u değışimleri, Gümüşhane yöresi ağızlarında da karakteristik olarak ortaya çıkmaktadır. Belirtilen ağız gruplarında sistematik olarak değışim yaşadığı bahsedilen ekler dışındaki bazı eklerin de Gümüşhane yöresi ağızlarında ince ünlülü olarak /i/ ünlüsü ile karşılandığı görülebilmektedir. Gümüşhane ve yöresi ağızlarında sözcük sonundan ziyade sözcüklerde tüm kısımlarda görülebilen bu ses olayının, kalın-incelik uyumuna da büyük ölçüde etki ederek birçok örnekte uyumu bozduğu görülmektedir. Yöre ağızlarında özellikle i < u değışiminin çok sayıda örneği olduğu görülürken yine i < ü değışimleri de mevcuttur.

Bölge ağızlarında yukarıda bahsettiğimiz i < ı ses değışimi sistemli olarak görülür. Doğu Karadeniz ağızları içinde Rize-Trabzon yöresi ağızlarında da karakteristik olan bu durum kök ve eklerde, çok heceli sözlerin sonlarında genellikle /ı/ ünlüsü yerine /i/ ünlüsünün tercih edilmesini sağlamaktadır. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında dar ve geniş bütün kök, ek ünlülerini içine alan bu incelmeye olayında, bu ağız bölgesinin incelmeye yönündeki eğilimin etkili olduğu ve dış-dış eti ünsüzlerinin de bu eğilimi hızlandırdığı görülür. Yöre ağızlarında bolca örneği görülen i < ı değışimi ile yine aynı oranda olmasa da birçok örneğine rastlanan e < a değışimi; kalın ünlülerin Kuzeydoğu Grubu ağızlarında olduğu gibi Gümüşhane yöresi ağızlarında da sistematik bir incelmeye maruz kaldığını göstermektedir. Bu

yönüyle ağız sınıflandırmalarına göre yöre ağızları Doğu Grubu ağızlarından ziyade Kuzeydoğu Grubu Ağızları ile ortak bir nokta teşkil etmektedir. Doğu ve Batı grubu ağızlarında sözcük sonu dışında net olarak görülemeyen bu inceleme eğiliminin yöre ağızlarını Kuzeydoğu Grubuyla ortak tutan bir özellik olduğu söylenebilir.

Yazı dilinde ince ünlü sözcük köklerinden sonra gelerek kalınlık-incelik uyumunu bozan -(I)yor şimdiki zaman eki ve sonrasında gelen bazı eklerin, Gümüşhane ve yöresi ağızlarında ünlü benzeşmesi yoluyla birçok örnekte uyuma girdiği görülmektedir. Bazı ses özelliklerinin sistemli olarak uyumu bozduğu durumlara karşın yazı dilinde uyumda olmayan birçok sözcüğün de yöre ağızların da kalınlık-incelik uyumuna girdiği görülebilir. Örneklere baktığımızda diğer bazı zaman eklerinde de genellikle uyuma girecek şekilde değişim sağladığı görülmektedir. Ünlü yuvarlaklaşmalarının etkisi ile düzlük-yuvarlaklık uyumunun birçok örnekte yazı diline göre bozulmuş olarak görüldüğü Gümüşhane yöresi ağızları, yine ünlü daralmaları ve kısmen de ünlü yuvarlaklaşmaları ile yazı dilinde uyum dışında olan sözcükleri uyum halinde bulundurabilmektedir.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu açısından yöre ağızlarındaki yuvarlaklaşma hadiseleri ön plana çıkmaktadır. Yuvarlak ünlü ekler, Eski Türkçeden beri Türk dilinde görülen eklerdir. Yazı dilinde uyum halinde olan sözcüklerin, bazı eklerdeki düzenli yuvarlaklaşmanın etkisi ile Gümüşhane ve yöresi ağızlarında uyum dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Doğu Karadeniz ağızlarında Rize-Trabzon yöresinin genelinde görülen bu yuvarlaklaşmalar, bir dereceye kadar Eski Anadolu Türkçesi bağlantılı olarak düşünülmekte aynı zamanda Anadolu ağızlarındaki Kıpçak Türkçesi etkisi olarak da değerlendirilmektedir. Gümüşhane ve yöresi ağızları da komşu illerine benzer olarak, yazı dilindeki düz ünlü eklerin yerine yuvarlak ünlü şekillerin karakteristik olarak görüldüğü yörelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöre ağızlarında tespit ettiğimiz yuvarlaklaşma yönündeki eğilimlerin çoğunlukla görülen geçmiş zaman birinci teklik şahısta, sıfat fiil eklerinde ve geniş zaman ekinin çekimlerinde olduğu görülmektedir. Bunların yanında zaman zaman düzleşme hadiselerinin de uyumu bozduğunu söylemek mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesinde bazı sözcük ve eklerde meydana gelen ünlü yuvarlaklaşmasının Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında karakteristik olarak devam ettiği görülmektedir. Yazı dilimizde düz ünlü olan birçok ekin, genellikle bölge ağızlarında yuvarlak ünlü şekilleri ile karşımıza çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda Gümüşhane ve yöresi ağızlarında da ünlü yuvarlaklaşmasına dair çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Yöre ağızlarında, çoğunluğu ü < i ünlü değişimi olmakla beraber u < ı yönündeki yuvarlaklaşmaların da çok sayıda örneğinin olduğu görülmektedir. Bu yuvarlaklaşmalar eklerden ziyade birçok örnekte sözcük köklerinde de görülebilmektedir. Kuzeydoğu ağız bölgesinin tamamına hâkim olan düzenli ve kurallı yuvarlaklaşma hadisesi ve bununla birlikte düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulması, bu ağızları diğer Anadolu ağızlarından ayırır. Bir

kısmı Eski Anadolu Türkçesi ile bağlantılı olan bu yuvarlaklaşmalarda dudak ve diş dudak ünsüzleri de rol oynamaktadır. Bu değişimler, Anadolu ağızlarındaki Kıpçak Türkçesi etkilerinden biri olarak da yorumlanmaktadır. Ancak diğer tüm maddelerde değindiğimiz gibi bu ses özelliğini direkt olarak Kıpçak Türkçesi etkisine bağlamak ya da bu etki yoktur demek doğru olmayacaktır. Konu daha detaylı olarak araştırılmaya muhtaç görülmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yazı dilinden farklı olarak gelişen ünlü uyumu ya da uyumsuzluklarının tam olarak ne sebeplerle meydana geldiğini anlamak için karşılaştırmalı ve ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında; Türkçenin tarihi ve yaşayan lehçelerinin ünlü uyumu açısından incelenmesi ve bu ses uyumlarına/uyumsuzluklarına etken eden unsurların detaylıca incelenmesi daha yararlı olacaktır.

Çeviri Yazı İşaretleri Tablosu

Ünlüler

TDK	TDK TANIMLARI	IPA TANIMLARI
â	a-ı arası ünlü	yarı kapalı, arka, düz
ă	açık e	yarı açık (açığa yakın), ön, düz
á	a-e arası ünlü	açık, ön, düz (predorsal)
ǎ	a-o arası ünlü	açık, arka, daha yuvarlak
ā	uzun a	uzun (diakritik)
ǎ	normalden kısa a	çok kısa (diakritik)
ē	e-ö arası ünlü	yarı açık, ön, daha yuvarlak
é	e-i arası ünlü	yarı kapalı, ön, düz
ē	uzun e	uzun (diakritik)
ě	normalden kısa e	çok kısa (diakritik)
ó	ı-u arası ünlü	kapalı, arka, daha yuvarlak
õ	i-ü arası ünlü	kapalı, ön, daha yuvarlak
í	ı-i arası ünlü	kapalı, orta, düz
ĩ	normalden kısa ı	çok kısa (diakritik)
ĩ	normalden kısa i	çok kısa (diakritik)
î	uzun i	uzun (diakritik)
ī	uzun ı	uzun (diakritik)
ó	o-ö arası ünlü	yarı açık, orta, yuvarlak
õ	uzun o	uzun (diakritik)
õ	normalden kısa o	çok kısa (diakritik)
⊘	ö-ü arası ünlü	yarı kapalı, ön, yuvarlak
ò	o-u arası ünlü	yarı kapalı, arka, yuvarlak
ō	uzun ö	uzun (diakritik)
ú	u-ü arası ünlü	kapalı, orta, yuvarlak

ü	normalden kısa u	çok kısa (diakritik)
ū	uzun u	uzun (diakritik)
ũ	uzun ü	uzun (diakritik)
ǔ	normalden kısa ü	çok kısa (diakritik)

Ünsüzler

TDK	TDK TANIMLARI	IPA TANIMLARI
ɺ	düşmek üzere olan l	işitimsiz (diakritik)
ɽ	düşmek üzere olan r	işitimsiz (diakritik)
ɺ	düşmek üzere olan v	işitimsiz (diakritik)
ɺ	düşmek üzere olan n	işitimsiz (diakritik)
ɸ	düşmek üzere olan h	işitimsiz (diakritik)
β	Ölçünlü s ve ş ünsüzlerinin boğumlanma noktasının arasında teşekkül eden s-ş arası ünsüz	
ɸ	düşmek üzere olan g	işitimsiz (diakritik)
ɸ	düşmek üzere olan d	işitimsiz (diakritik)
ɸ	b-v arası ünsüz	tonlu, çift dudak, çift üretimli yarı sızıcı
ç	c-j arası ünsüz	tonlu, diş eti-ön damak, yarı sızıcı
ç	normalden daha önde telaffuz edilen hafifçe sızıcı olan ç	tonsuz, diş, dil ucu, yarı kapantılı
Ç	ç-ş arası ünsüz	
Ç	ç-c arası ünsüz	tonlulaşmış, ön damak-diş eti yarı kapantılı
F	f-v arası ünsüz	tonlulaşmış, diş-dudak, sızıcı
ˠ	g-c arası ünsüz	tonlu, ön damak, dil ucu, sızıcı
ɠ	ön damak g'si	tonlu, ön damak, patlamalı
ɠ	arka damak g'si	tonlu, arka damak, patlamalı
ɠ	boğaz g'si	tonlu, küçük dil, patlamalı
h	nefesli h	tonsuz, yutak, sızıcı
ħ	sızıcı h	tonsuz, küçük dil, sızıcı
K	k-g arası ünsüz	tonlulaşmış, ön damak, patlamalı
Ƙ	k-ç arası ünsüz	
ƙ	arka damak k'si	tonsuz, arka damak, patlamalı
Í	Ön damak l'si	tonlu, diş eti, yanal akıcı

ñ	damak n'si	tonlu, ön damak, genizli
P	p-b arası ünsüz	tonlulaşmış, çift dudak, patlamalı
S	s-z arası ünsüz	tonlulaşmış, diş eti, sızıcı
Ş	ş-j arası ünsüz	tonlulaşmış, diş eti-ön damak, sızıcı
T	t-d arası ünsüz	tonlulaşmış, diş eti, patlamalı
w	çift dudak v'si	tonlu, çift dudak, sızıcı
y	düşmek üzere olan y	işitimsiz (diakritik)

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Acar, T. (1982). *Gümüşhane ve yöresi halk ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Bulut, S. (2013). Türkiye Türkçesi ağızları üzerine çalışma yapılmayan il ve ilçeler. *Turkish Studies*, 8(1), 1129-1149.
- Deny, J. (2021). *Türk dili gramerinin temel kuralları (Türkiye Türkçesi)*. (çev.: Oytun Şahin), 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1983). *Kars ili ağızları ses bilgisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Gülensoy, T. - Alkaya, E. (2003). *Türkiye Türkçesi ağızları bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülsevin, G. (2016). 11. yüzyılda hangi Oğuz diyalektleri vardı?. *Bilig*, 76, 269-300.
- Gülsevin, G. (2017). *XVII. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. 4. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1999). Türk dilinin eski kültür mirasının Anadolu ağızlarındaki devamı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 47(1999), 158-167.
- Korkmaz, Z. (2009). Doğu Karadeniz bölgesi ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yeri. *Türk Dili*, 696, 696-709.
- Özçelik, S. - Boz, E. (2001). *Diyarbakır ili Çüngüş ve Çermik yöresi ağızı (dil incelemesi-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özden, M. (2019). Türkiye Türkçesi ana ağız gruplarını belirleyen özellikler bakımından Batı Trakya Türk ağızları. *Folklor/Edebiyat*, 25(97), 183-205.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Savran, H. (2018). Türk dilinde yuvarlaklaşma olayı ve dudak uyumu. *Türkbilig*, 35, 89-96.
- Ünlü, E. (2016). *Harsit vadisi tarih ve kültür yazıları*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1: <https://www.gumushane.bel.tr/gumushane-rehberi/cografik-konum/>
(Eriřim: 16.11.2023)

URL-2: <https://gumushane.csb.gov.tr/cografik-konum-i-2914> (Eriřim: 08.10.2023)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etięi Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teřekkür / Support and Acknowledgment: Doktora tez konumu belirleyen, tez yazım sürecinde destekleriyle beni teşvik eden ve çalışmam boyunca bana yol gsteren tez danışmanın sayın Prof. Dr. Feridun Tekin'e çok teşekkür ederim./ I would like to thank my thesis advisor Prof. Dr. Feridun Tekin, who determined my thesis topic, encouraged me with his support during the thesis writing process and guided me throughout my study.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Yazarın Notu: Bu makale Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Feridun Tekin'in danışmanlığında hazırlanan "Gümüşhane ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Söz konusu tez 2023 yılında tamamlanmıştır./ This article is derived from Giresun University Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Prof. Dr. Feridun Tekin's doctoral dissertation entitled "Gümüşhane and Region Dialects (Review-Texts-Dictionary)". The thesis was completed in 2023.